

1617 – a reformáció századik évfordulója Magyarországon

Szabó András

Keveset tudunk a reformáció első magyarországi jubileumának megünnepléséről, ezért tanulmányomban a szétszórta adatokat kísérlem meg összehasonlítani és értelmezni. A korábbi magyar szakirodalomban ráadásul a valós információk is valótlanokkal keverednek; szép példa erre Weber Samu 1908-ban megjelent cikkének egy bekezdése,¹ amelyben a szerző a következőket írja:

„A reformáció százados örömmünnepe 1617-ben sok alkalmat adott a protestantizmus várának erősítésére. Világi főuraink ekkor is megbizonyították bőkezűségüket. Lőcsén Thurzó Szaniszló az istentisztelet után az egész tanácsot meghívta vendégéül. Külön ünnepélyt is rendezett a család ősi várában, Bicsén, hol az ország mágnásai is összegyűltek és ragyogó fényt vetettek a százados reformáció emlékünnepeire. A jelenlévők közül felemlítendő: Perényi Ferencz, György és Gábor, Pakóczy [sic!] György² és Zsigmond, Zrínyi György és Miklós, Nádasdy Pál, Révay Péter, Illésházy Gáspár, Szécsy Tamás és György, Prépostváry Zsigmond, Litzsch [!] János³ és István, Bocskay Miklós, Bánffy Ferenc, Zólyomi Dávid és többben.”

Előlegként csak annyit jegyzek meg, hogy a Lőcsére vonatkozó információ helyes, viszont a Bicsén lezajlott állítólagos főnemesi találkozóról szóló beszámoló a források súlyos félreértelmezésén alapszik. A felekezetek kialakulásának korában, a harmincéves háború előestéjén a magyarországi evangélikusok és reformátusok közötti kapcsolat még annyira feszült volt, hogy közös ünneplés elképzelhetetlen lett volna. A felsorolt nevek között ráadásul erdélyiek is vannak, például a református losonci Bánffy Ferenc, aki a wittenbergi egyetem kryptokálvinista korszakában volt tiszteletbeli rektor.⁴ Óriási dolog lett volna, ha Bánffy és a Rákóczi-fivérek megjelennek Bicsén, de erről szó sem volt. Azért is kizárt dolog, hogy egy ilyen találkozó létrejöhetett volna, hiszen a Bethlen Gábor uralmának megdöntésére törekvő, s a katolikus Homonnai Drugeth Györgyöt⁵ fejedelemmé tenni akaró Habsburg-politika elleni nyílt lázadásként értelmezték volna Bécsben. Végül pedig azt is le kell szögezni, hogy a család nagybiccsei várkastélya 1617 őszén Thurzó Imre kezében volt, Thurzó Szaniszló, akkor Szepes

---

¹ WEBER SAMU: A világiak vezérszerepe a protestantizmus fénykorában. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1908. 297. p.

² A szerző, mint a későbbiekből kiderül, Rákóczi György és Zsigmond nevét olvasta félre.

³ Helyesen: Listius János és István.

⁴ SZABÓ ANDRÁS: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613.* Bp., 2017. (Humanizmus és reformáció, 35.) 91–92. p.

⁵ BORBÉLY ZOLTÁN: Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György. In: *Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon.* Szerk.: Kónya Péter. Prešov (Eperjes), 2013. 370–387. p.

vármegye főispánja, nem is lehetett volna egyszerre Lőcsén, és a több száz kilométerre, nyugatra fekvő Nagybiccsén.

Hogy tisztábban lássuk Weber Samu téves állításának forrásait, vizsgáljuk meg Kubinyi Miklós 1888-ban megjelent életrajzát Thurzó Imréről. Az ifjú mágnás, aki apja halála után átvette a birtokait, 1617 szeptemberében Tokajba utazott, s a kisvárdai várban megismerkedett jövőendő feleségével, bedeghi Nyáry Krisztinával. Visszafelé október 8-án betért Alsósztrégovára, Rimay Jánoshoz, s keresztvíz alá tartotta a költő Mária nevű leányát. Az életrajzíró ezt követően így fogalmaz:

„Mire Thurzó több mint két havi távollét után november 9-én valahára hazatért Bitsére, meghagyásából itt már javában folytak az előkészületek az ünnephez, mely a reformatio százados évfordulója alkalmából a magyar és erdélyországi protestánsok közmegegyezésével Márton napján, november 11-én vala megünneplendő [...] Tüntetés volt ez, az országban megindult ellenreformatio elleni tüntetés, mely az által, hogy az ünnepélyben a helvét hitvalláson lévő protestánsok is részt vettek, politikai jelentőséget is nyert.”⁶

Kubinyi ugyan nem sorolja fel a neveket, mint Weber, de ugyanazt állítja, viszont megadja a forrásait, amelyek a következők: Kazy Ferenc és Katona István történelmi összefoglalása, illetve Thurzó Imre és titkára, Závodszy György naplói. A naplókra később még visszatérünk, de nézzük meg közelebbről a két jezsuita történetírót. Kazy Ferenc 1737-ben először is beszámol arról, hogy a jubileumot a protestánsok sok helyen megünnepelték, legfőképpen Biccsén, Thurzó Imre városában, Eliaš Lani szuperintendens⁷ székhelyén. Összegyűltek a lutheránus hit pártfogói, és három napig tartott a megemlékezés. Ezzel folytatja: „Kik voltak azok a magyar előkelőségek, akik emiatt ünnepeket tartottak? Összefoglalja Prágai András, s a heidelbergi jubileumi disputációjában felsorolja őket.” Ezt követi fél oldalon keresztül a nevek felsorolása, amely Kazy szerint hibás, mert keveri a lutheránusokat és a kálvinistákat, s egy katolikust is protestánsnak tart. Egyébként is mit ünnepelnek ezen a kálvinisták (mondja), mikor 1517-ben Zwingli még fel sem lépett. Majd jön egy másik protestáns nemesi névsor, Szenci Molnár Alberté a *Postilla Sculteticából*.⁸ Katona István *Historia critica Regni Hungariae* című művében később, 1793-ban még Závodszy Györgytől vett át egy mondatot, majd lényegében változatlanul idézte Kazy Ferenc szövegét.⁹

⁶ KUBINYI MIKLÓS: Thurzó Imre, 1598–1621. Bp., 1888. (Magyar történelmi életrajzok.) 38–45. p.

⁷ BOGÁR JUDIT: Eliaš Láni. In: Magyar művelődéstörténelmi lexikon. Középkor és kora újkor. VI. köt. Főszerk.: Kőszeghy Péter. Bp., 2006. 392–393. p.

⁸ KAZY FERENC: *Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi primo ad annum ejusdem seculi trigesimum septimum*. Tyrnaviae, 1737. (továbbiakban: KAZY, 1737.) 130–131. p.

⁹ KATONA ISTVÁN: *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriae*. Tom. X. Ord. XXIX. Vacii, 1793.

A probléma ezekkel a szövegekkel csak az, hogy Prágai András disputációjában hiába keresnénk a jelzett neveket, azok ott nem találhatók.¹⁰ 1985-ös könyvében már P. Vásárhelyi Judit is rámutatott, hogy Pápai Páriz Ferenc *Rudus redivivum* című egyháztörténeti összefoglalásából ered ez a téves információ.¹¹ Valójában a Prágainak tulajdonított is Szenci Molnár Albert névsora, csak a *Jubileus esztendei prédikáció* egyik ajánlásából származik.¹² Pápai Páriznak nyilván egy olyan kolligátum volt a kezében, ahol a két mű – Prágaié és Szenci Molnáré – egymás mellé került. Kazy és Katona nem állítja, hogy a névsor azonos lenne a nagybiccsei ünnepegység részvevőivel, a későbbi kutatók mégis így értelmezték a szövegüket, csak azért, mert egymás után következnek.

Mi történt akkor valójában Nagybiccsen? Thurzó Imre naplója viszonylag röviden számol be az eseményekről: eszerint az ünnepegések november 10-én, pénteken kezdődtek az esti szertartás eléneklésével és hangszeres muzsikával. Másnap, november 11-én, szombaton, Márton napján tartották magát az ünnepegést, amely még a következő napon, november 12-én, vasárnap is folytatódott.¹³ Závodszy György rövid beszámolójából egy kicsit több kiolvasható: szerinte azért imádkoztak a templomi megemlékezésen, hogy a lutheri reformációt Isten tartsa meg bármiféle eretnekség támadásaival szemben.¹⁴ Az eretnekségek közé nyilván a kálvinistákat is odaszámították, s ez a megfogalmazás ékesen cáfolja a későbbi kombinációkat a reformátusok állítólagos jelenlétéről. Thurzó Imre nemrég tért haza az ortodox lutheránus Wittenbergből, ahol az egyetem tiszteletbeli rektorának is megválasztották. Tartotta a kapcsolatot egykori tanáraival, s Jeremias Spiegel professzor 1617. szeptember 19-én elküldte neki a wittenbergi jubileumi programokat, így a nagybiccsei ünneplés közvetlenül is

¹⁰ PAREUS, DAVID – PRÁGAI ANDRÁS: *Thema seculare de causis [...] propositum [...]* Heidelberg, 1617. (RMK III. 1202.) Online: books.google.com – 2017. december.

¹¹ VÁSÁRHELYI JUDIT: *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében.* Bp., 1985. (Humanizmus és reformáció, 12.) 47–49. p. – Köszönöm a szerzőnek, hogy felhívta erre a figyelmemet.

¹² Abraham Scultetus eredeti felsorolását Szenci Molnár Albert kibővítette. – Uo., 47–48. p. (Vö. RMNy 1166.)

¹³ „10. [Novembris] Post prandium ichoavimus hic Bittchae cum bono Deo celebrationem jubilaei, cum solenni decantatione vespertinarum precum, et musica instrumentali aliquot generis. 11. [Novembris] In festo beati Martini, divi nostri Lutheri reformationis memoriam recalebamus solenniter. 12. [Novembris] Idem festum, et jubilaea solennitas est continuata.” – Praenotationes exscriptae calendariis comitum Georgii et Emerici THURZO per Ioannem Theodosium Reviczky de Revisnye, dominii Arvensis archivarium. Arvae, 1806. – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. (továbbiakban: OSzKKt.) Fol. Lat. 405., f. 31r–v.

¹⁴ „10. 11. et 12 Novembris Festivitas Iubilaei Ecclesiastici in Templo Byttchensi, ritu ac Ceremoniis pientissimis solenniter celebratus maxime ex eo, quod ante 100 annos ex densissimo Papatus caligine verbum suum Sacrosanctum eruere, Ecclesiamque Organo divinitus excitato Domino Martino Luthero beatae memoriae pristinae luci restituere dignatus sit: Quam ut etiam imposterum ad finem usque Mundi contra quosvis Hereticorum impetus, et assultus potenter tueri velit, Communi eaque publica prece oratum est. – ZÁVODSZKY GYÖRGY: *Consignatio.* – OSzKKt. Quart. Lat. 3075., f. 99r.

kapcsolódhatott a szászországihoz.¹⁵ Még az időpont is ugyanaz volt, a német protestánsok a régi, Juliánus-naptárt használták, míg Magyarországon az új, Gregorián volt már a hivatalos. A protestánsok Magyarországon sem lelkesedtek érte, mert a bevezetése egy római pápához, XIII. Gergelyhez fűződött, de az államhatalom kikényszerítette az elfogadását.¹⁶ A Gergely-naptár ekkor még tíz nappal járt a Julián-naptár előtt, tehát Thurzóék valójában a régi kalendárium szerint ünnepelték meg a reformáció évfordulóját, nem október 31-én, hanem november 11-én. A Márton napra (Luther névnapjára) hivatkoztak ugyan, de nem ez volt az időpont kijelölésének valódi oka.

Érdeemes ezek után közelebbről is megnézni az események németországi hátterét. Egy esztendővel a harmincéves háború kitörése előtt az országban farkasszemet nézett egymással a Protestáns Unió és a Katolikus Liga. A Protestáns Uniót a pfalzi választófejedelem, V. Frigyes vezette, aki igényt tartott a német protestánsok vezetőjének rangjára, szövetségének valóban voltak lutheránus tagjai is. Nagy hátránya volt, hogy református vallását a Német Birodalom akkori törvényei nem ismerték el bevett felekezetnek. Vele szemben a reformátusokkal ellenséges szász választófejedelemiség, amely politikailag a Habsburgok mellett állt, az evangélikusok nevében lépett fel, hisz az ő területén volt Wittenberg, a reformáció szülővárosa, az ország vezető egyetemével.

A Protestáns Unió 1617 elején Heilbronnban tartott gyűlésén úgy határozott, hogy hálaadó ünnepet kell tartani a reformáció jubileumán, ezt eleinte a húsvét utáni vasárnapra tervezték, majd november 2-re halasztották.¹⁷ A wittenbergi egyetem nem sokkal később arra kérte I. János György szász választófejedelmet, hogy az egyetemalapítás 1602-ben lezajlott jubileumának mintájára ünnepelhesse meg a reformáció századik évfordulóját. A kezdeményezés ettől kezdve bekerült a politikába, a választófejedelem kimondotta a pfalziak (tehát a reformátusok) ellenében szervezett országos ünneplést 1617. október 31-ére, hangsúlyozva, hogy ő a német protestánsok vezetője. Részletes instrukciót is kiadott augusztus 12-én, amelyben még az ünnepi istentiszteletek textusait és az elhangzó énekeket is megadta.¹⁸ A két választófejedelem vetekedése kifejezetten jót tett az ünnepnek, amelynek középpontjában mindenütt a prédikáció és az úrvacsora állt. Az egyetemi városokban egy hétig is elhúzódott az ünneplés, disputációkkal, beszédekkel, promóciókkal. A városokban zenei események kísérték a jubileumot: Drezdában például Heinrich Schütz kompozíciója hangzott el. Sok

¹⁵ A Thurzó család és a wittenbergi egyetem. Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai, 1602–1624. Kiad.: Dományházi Edit – Font Zsuzsa – Keserű Gizella – Latzkovits Miklós. Szeged, 1989. (Fontes rerum scholasticarum, 1.) 237–238. p.

¹⁶ A naptárreform elfogadásáról a magyarországi protestánsoknál részletesen: SEBŐK MARCELL: Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története. (1554–1600) Bp., 2007. (Mikrotörténelem, 1.) 135–160. p.

¹⁷ SELDERHUIS, HERMANN: Wem gehört die Reformation. Das Reformationsjubiläum 1617 im Streit zwischen Lutheranern und Reformierten. In: Calvinismus in den Auseinandersetzungen des frühen konfessionellen Zeitalters. Hrsg.: Selderhuis, Herman J. – Leiner, Martin – Leppin, Volker. Göttingen, 2013. 70–71. p.

¹⁸ CYPRIAN, ERNST SALOMON: Vorrede. In: Tentzel, Wilhelm Ernst: Historischer Bericht vom Anfang und ersten Fortgang der Reformation Lutheri. Leipzig, 1717. c 4v–e 4r.

helyen felvonulásokat tartottak, nagy mennyiségű röplap jelent meg, s számolatlanul verték az eseményről megemlékező érmeiket. Az egyháztörténetészek megállapítása szerint az első százéves jubileum nagy hatással volt az európai kultúrára, annak folytonos évforduló-mániájára.¹⁹

Ezek után térjünk vissza Magyarországra és Weber Samu már idézett cikkéhez, s az általa említett lőcsei események forrásaihoz. Hain Gáspár krónikája 1617. november 13-as dátummal számol be az ünnepi istentiszteletről, amelyen kétszázán vettek úrvacsorát, s a szertartást szép zenével zárták le.²⁰ Sokkal több információt elárul ennél Hain Gáspár forrása, Peter Czack krónikája, amelynek kézírata ma az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található.²¹ Ebben a történelmi feljegyzésben szintén a téves november 13-i dátumot olvashatjuk – valójában november 11-én, szombaton (Márton napján) és 12-én, vasárnap történtek az események. Czack először is leszögezi, hogy az egész ötvárosi esperességben megünnepelték a jubileumot, tehát Kassán, Lőcsén, Bártfán, Kísszebenben és az egész egyházkerületben is; ez egyúttal a lőcsei reformáció 73. esztendeje volt. Szombaton este a szokásos zenés szertartás következett, s Peter Zabler plébános, az egyházkerület püspöke prédikált a Márton napra eső ige, Lukács evangéliumának 16. fejezete alapján. Másnap ugyanó két prédikációt tartott Máté evangéliumának 24. fejezete és a 122. zsoltár alapján, majd elénekelték a *Herr Gott, dich loben wir* kezdetű éneket. A felsorolt igehelyek nem azonosak azokkal, amelyeket a szász választófejedelem javasolt a saját országának, tehát itt nem követték szorosán a német példát. A jelzett ének a *Te Deum Laudamus* kezdetű ismert latin himnusz Luther által készített német fordítása, s ez viszont ott van az I. János György által javasoltak között. Ezt nagyobb ünnepeken vették elő a Szepességben is, s váltakozva énekeltek a versszakait, a páratlanokat egy szólamban, a párosakat több szólamban, esetleg a vokális ének váltakozott a hangszeres zenével.²² Az ének után következett az ünnepélyes úrvacsoraosztás kétszáz fő részvételével, amelyen az egész városi tanács részt vett, majd egy zenés zsolnárfeldolgozás zárta az ünnepséget. (Peter Czack nagyon rossz helyesírású szövege itt a 190. zsolnárt említi, nyilván elírásból.) Az ünnepségen részt vett Thurzó Szaniszló, a későbbi nádor is előkelő kíséretével együtt, s utána megvendégelte az egész városi tanácsot.

Hasonló megemlékezéseket tartottak másutt is a Magyar Királyságban élő evangélikusok. A sáros-zempléni esperesség közgyűlése 1617. októ-

¹⁹ Wendebourg, Dorothea: *Vergangene Reformationsjubiläen. Ein Rückblick im Vorfeld von 2017*. In: *Der Reformator Martin Luther 2017. Eine wissenschaftliche und Gedenkpolitische Bestandsaufnahme*. Hrsg.: Schilling, Heinz. Unter Mitarbeit: Mittelhammer, Anne. Berlin–München–Boston, 2014. (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien, 92.) 262–267. p.

²⁰ HAIN GÁSPÁR: *Szepességi avagy lőcsei krónika a kedves utókor számára*. Kiad.: Véber Károly. Bp., 1988. (Magyar Hírmondó.) 147–148. p.

²¹ Peter Czack lőcsei krónikája. – *Főszékesegyházi Könyvtár (Esztergom)*, Batthyány-gyűjtemény, Cat. V. Tit. III. g., f. 56r–v. – Köszönettel tartozom Szabó András Péternek, aki felhívta a figyelmemet a forrásra, s a megfelelő oldalak másolatát a rendelkezésemre bocsátotta.

²² RENNERNÉ VÁRADI KLÁRA: *Adatok a szepesi huszonnégy királyi város XVI–XVII. századi zenei életéhez*. In: *Zenetudományi Dolgozatok*, 1983. 99. p.

ber 25-én a héthársi templomban határozta el a jubileum megünneplését énekekkel, imával és prédikációval, november 10. és 12. között.²³ A bányai egyházkerület gyülekezeteit Samuel Melik szuperintendens, breznóbányai lelkész szólította fel a megemlékezésre.²⁴ Itt már bizonyos nehézségek adódtak, ugyanis a Körmöcbányán lakó Georg Flesch von Lerchenberg – egyébként szintén evangélikus – kamaragróf²⁵ le akarta állítani az egészet, s a kincstári tiszteknek megtiltotta az ünnepségeken való részvételt. Mint állami hivatalnok attól félt, hogy a rendezvényeket őfelsége elleni ellenszegülésnek, s vakmerő lázadásnak magyarázhatnák, s ez a bányavárosoknak ártalmas lenne. A városokat ez nem érdekelte, s egyhangúlag elhatározták, hogy november 12-én, vasárnap minden fény és pompa nélkül megemlékeznek a jubileumról.

A szórványosan fennmaradt adatok alapján összességében elmondható, hogy a Habsburg-ország rész evangélikusai a németországiakkal egy időben – gyakorlatilag a régi naptár szerint – mindenütt megtartották a reformáció századik évfordulóját. Ugyan az ország lakosságának és vezető rétegének többsége ekkor még protestáns volt, de 1616 óta már Pázmány Péter ült az esztergomi érseki székben, s javában folyt a főnemesség áttérése a katolikus vallásra. Kazy Ferenc meg is jegyzi kaján örömmel, hogy a felsorolt mágnások közül a következő időszakban alig maradt meg néhány protestánsnak.²⁶ Wittenberg neveltje, Thurzó Imre fiatalon meghalt, özvegyét, Nyáry Krisztinát katolizálása után Eszterházy Miklós vette feleségül. Neki ez már a második ilyen típusú házasságkötése volt, úgy látszik gyanús körülmények között elhunyt protestáns főnemesek özvegyeire specializálta magát.²⁷ A 17. század folyamán az ország vallási képe átalakult, a kétszázadik évfordulót már kisebbségben lévő protestánsok ünnepelhették.

További kutatások tárgya lehet, hogyan élték meg az erdélyi szászok a reformáció százéves évfordulóját. Semmit sem tudunk ezen felül a reformátusokról, a pfalzi kezdeményezésnek, benne Prágai András disputációjával, elméletileg Magyarországon és Erdélyben is visszhangot kellett kapnia, hiszen a Heidelbergben tanuló diákokon keresztül nagyon erős volt az összeköttetés. Az ismert források ugyanakkor nem beszélnek ilyesmiről, ez persze nem zárja ki, hogy ne lettek volna 1617. november 11–12-én református templomokban is ünnepi istentiszteletek.

²³ HÖRK JÓZSEF: A sáros-zempléni ev. esperesség története. Kassa, 1885. 71. p.

²⁴ BREZNYIK JÁNOS: A selmebányai ágost. hitv. evangélikus egyház és lyceum története. Második és harmadik füzet. Selmebánya, 1899. 14. p.

²⁵ GÖMÖRI GYÖRGY: Jean-Baptiste Morin észak-magyarországi bányalátogatása 1615-ben. In: *Irodalmi Szemle*, 1989. 967. p.

²⁶ KAZY, 1737. 131. p.

²⁷ Eszterházy pályafutásáról: ESTERHÁZY PÁL: Galantai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. 1–3. köt. Pest, 1863–1870.